TAPODI ZSUZSA*

VALÓS, VIRTUÁLIS-IMAGINÁRIUS, FIKTÍV KÉT 21. SZÁZADI REGÉNYBEN**

Kulcsszavak: *valós, fiktív és imaginárius, mágikus realizmus, Láng Zsolt, Bodor Ádám regényei*

A nyelvfilozófiák szerint a megértés és értelmezés nyelvhez, történetiséghez és észhez kötött. Hogyan viszonyulnak egymáshoz olyan fogalmak/fogalompárok, mint a Wolfgang Iser által elkülönített *valós, fiktív* és *imaginárius*; a hetvenes évektől virágzó *mágikus realizmus* szintagma összetevői és a számítástechnika fejlődésével a természettudományosból mindennapivá vált *virtuális*? A kérdésre adandó válaszlehetőségeket a kortárs irodalom két alkotásában, Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és víz állatai* (2003) és Bodor Ádám *Verhovina madarai* (2011) című regényei kapcsán szeretném végiggondolni. Mindkét műben megképződik egy valóságosnak tűnő, jelenkori, kelet-európai társadalom, ám a posztmodern regény-poétikához tartozó írásmód, a posztkolonialista beszédstílus olyan poétikai, retorikai elemeket mozgósít, amelyek ezt az imaginárius valóságot a fiktívbe, virtuálisba lendítik át.

AZ IRODALMI SZÖVEG VALÓSÁG ÉS FIKCIÓ KEVEREDÉSE, AZ ADOTT ÉS ELKÉPZELT ÖSSZJÁTÉKA

Annak a gondolkodástörténeti folyamatnak, ami a természet jelenségeinek antikvitásbeli tudományos vizsgálatával, illetve a skolasztikusok logikai rendszerezéseivel elindult, akár a kezdeményezőik szándéka ellenére is, a valóság és a képzelet szétválasztásában kellett csúcsosodnia. „A valóság fokozatosan a tapasztalhatóval és a logikusan végiggondolhatóval, azaz az elmentmondásmentessel vált azonossá. Mindaz, ami nem mérhető és koherens, megfosztatott a létezés attribútumától. A reneszánsz bölcsélet a fikcióban leküzdendő ellenséget látott, amely becsapja az emberi tudatot. A tudomány a tapasztalatilag ellenőrizhető és logikailag ellentmondásmentes, azaz bizonyosnak tekintett ismeretek rendszerévé alakult. A 19. század fizikája, kémiája és biológiája elvileg befejezett tudományágaknak minősültek. Ami hátra van, vélték a kor fizikusai, kémikusai, biológusai, az már csak a részletekkel való bíbelődés, forradalmian új felfedezések többé nem várhatók. A tudományosságnak ebben a bizonyosságokra alapozott légkörében a valóság és a képzelet világa között éles és áthághatatlan határ emelkedik. Mindazt, ami tapasztalatilag nem ellenőrizhető, a képzelet világát, legyen szó művészetről, vallásról, embertudományról, a természettudósok egy jelentős része szép illúzióknak

* TAPODI Zsuzsa (1961), dr., tanszékvezető docens, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék. E-mail: tapodizsu@yahoo.com.

** A tanulmány a Sapientia Alapítvány Kutatási Programok Intézete által finanszírozott, *Utazás és megismerés* című csoportos kutatás keretében készült.

vagy éppenséggel öncsalásnak, és végső fokon a szabad vizsgálódást tévutakra vezető hiábavalóságnak nyilvánítja”.¹

A 19. századi, pozitivista alapú festészeti és regénypoétikai realizmus „fausti kísérlete” szintén teljes valóságfeltárást hirdetett, és paradox eredményhez vezetett. „Bizonyos idő elteltével a realista fénykép a halált juttatja eszünkbe, a realista regény és a realista film történelmi regénnyé illetve filmmé válik”² – állapítja meg Kibédi Varga Áron.

A világ lehet független a tudatunktól, bár ebben a tételben a nyelvfilozófusok – például Heidegger – kételkednek, de az elme nem lehet független a világtól. Ahhoz azonban, hogy a két világ, az objektívnek tekintett külső, és az emberi tudat érintkezési pontjai rendszerre (azaz kultúrává) szerveződjenek, a valóságot az elmének kell megkonstruálnia. Az objektívnek tételezett valóság és a fiktívnek tételezett fantázia egyaránt valóságserővel bír. Sőt, a kézzelfogható valóság mára virtuálissá válik. „A pozitivisták realizmus-eszményét, mely oly sok problémát okozott a művészeteknek, napjainkban <a multimédia realizmusa> váltja fel”.³ Abból a felismerésből kiindulva, hogy a média által kialakított és állandóan formált „valóság az egész Földön egyszerre látott és hallott globális jelenvalóság”,⁴ az is következik, hogy ez a valóság mimetikusán megragadhatatlan.

Wolfgang Iser megállapítja,⁵ hogy az irodalmat mindig „valamiről szóló” tanúbizonyságként tartották számon, ide értve a költő életének példázását vagy a társadalom visszatükrözését. Alapvetően két felfogás fejlődött ki az irodalom és a valóság viszonyát illetően: az egyik irodalom irodalmisága – a l’art pour l’art, az autonóm irodalom koncepciója, a másik a társadalom megjelenítése, ebből fejlődött tovább a marxisták értelmezésében az a gondolat, hogy az irodalomnak a társadalmat alakító funkciója van. Az irodalom hagyományos szerepeit a szórakoztatástól a tanításig, hírközlésig vagy dokumentálásig mára átvették más médiumok vagy intézmények, melyekkel szemben az irodalom lemarad. Iser szerint ugyanakkor „az írás jelenlévővé teszi mindazt, ami elérhetetlen, vagyis az emberi képlékenység, változékonyság tükrékként jelenik meg akkor, amikor számos korábbi feladatát átvette a többi médium”.⁶ Ha pedig az irodalom teret biztosít az emberi képlékenység, változékonyság megmintázására, akkor „egyszersmind jelzi is az ember makacs igényét arra, hogy jelen legyen önmaga számára. [...] Az irodalom mint médium a meghatározottságot csakis ábrándként mutathatja föl”.⁷

Iser gondolatát folytatva, a hétköznapi tapasztalatból ismert fiktív (akaratlagos hazugság, megtévesztés) és imaginárius (álmainkban, ábrándozásainkban megjelenő képzelet) együtteséből jön létre az irodalom paradigmatiszus összjátéka. A fiktív, mint a tudat egy működési módja, határátlépő aktussá válik: egyidejűleg szétördeli és megkettőzi a referenciális világot. (Azok, akik álarcokkal elfedik kilétüket, eljátsszák azt, ami nem adatik meg nekik a saját társa-

1 BÍRÓ Béla: *A spatial turn és a kölcsönösség = Új média-terek*. Szerk. GAGYI József–IMRE Attila. Scientia, Kvár, 2014. 143.

2 KIBÉDI VARGA ÁRON: *A realizmus alakzatai (Zeuxisztól Warholig) = Az irodalom elméletei*. IV. Szerk. THOMKA Beáta. Jelenkor, Pécs, 1997. 131–149.

3 Uo.

4 Uo.

5 WOLFGANG ISER: *A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényein*. Ford. MOLNÁR Gábor Tamás. Osiris, Bp., 2001.

6 Uo. 11.

7 Uo.

dalmi-történelmi világukban – a viszonyrendszer a két világ közötti átlépést modellálja, amit az álom is tartalmaz: az egyén egyszerre van önmagában és önmagán kívül.)

MÁGIKUS REALIZMUS, AZ IMAGINÁRIUS ÉS FIKTÍV ÖSSZJÁTÉKA

Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és víz állatai* című regényében a mágikus világértelmezés nem csupán a fejezetcímeket adó mitikus állatok révén van jelen, hanem a retorikai-nyelvi eszköztár elemeiben is tetten érhető. A narrátor, Eremie álmokból, emlékekből és látomásokból szövődő elbeszélésében például a regénynyelv metaforikus- metonimikus alakzatai emberek, állatok és növények között teremtenek hasonlósági viszonyokat: egy-egy szereplő vonásaiban állatok körvonalai derengenek fel, egyfajta belső rokonságról is árulkodva. Nem nehéz észlelni a cselekmény bizonyos mintázatainak folyamatos ismétlődését, és azt sem, hogy a hős környezetében minduntalan felbukkannak olyan figurák, akik valamilyen szempontból az alakmásának tekinthetők. Ilyen alakmás Vazul Hieronimus Bazilidész Heraklidész – a későbbi Despotes, Moldva akadémiaalapító fejedelme.

A cselekmény két időselete a jelen és a 16. század, tere pedig Moldva és Erdély, illetve – a múltbeli történelem esetében – Samos szigetétől Montpellier egyetemén és Rómán át Moldváig nyúlik. A narrátor külső, térbeli utazása – a beszédes nevű Noroieni kolostorából Kolozsvárra – belső útjának, önkeresésének foglalatja. Eremie, akit árva gyerekként ortodox szerzetesek neveltek fel, egyrészt azért kel útra, hogy felkutassa gyermekkorában eltűnt, néma anyját, mert a bolondokházában élő nővére a porba írja egy erdélyi város nevét: „Kolosvar”. Másrészt azért kel át a Kárpátokon, hogy megtalálja azt a lányt, aki a kolostorban a sírköveket tanulmányozta. Ám egyfajta neoplatonista küldetése is van: a való világot kell megismernie. A könyvtárban a porfelhőből kirajzolódó Dariosz atya indítja útjára a metafizikai és misztikus keresést: „A való világ létezik, csakhogy a földi halandók hamis képét látják. Te ne törődj velük, bármelyik minutumban megláthatják az igazit. Csak következze be az a minutum, gyermekem! Segítsd! Meg kell találnod az érintések láncolatát, az majd elvezet a forrásig”.⁸

A regény egyharmadát kitevő történelmi részek az elbeszélő Eremie atya varázslatos látomásaként, a tűz angyalának segítségével jelennek meg. Vazul Hieronimus Bazilidész Heraklidész – a későbbi Despotes sorsát visszafelé, halála pillanatától követjük. A történetmondás felkínálja egy lélektani olvasat lehetőségét is mely „mágikusságának” minden aspektusát az elbeszélői szubjektum vágyainak kivetüléseként értelmezhetjük. A mágikus elemeket Borges *Bestiárium*ának mintájára a megidézett fantasztikus lények hordozzák (naphal, éneklő férgek, lángmadár, selyemszövő Tamaril, unikornis stb.). Ők lendítik át az elbeszélést egyik síkról a másikba. Ugyanakkor a regény varázslatos jellegét a magyar olvasó számára ismeretlen, ortodox kolostori élet éppúgy megerősíti,⁹ mint a 16. századi Moldvai Fejedelemség

8 LÁNG Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és víz állatai*. Jelenkor, Pécs, 2003. 21.

9 „Lázár testvérem szemináriumi padtársam volt. Soha, senkivel sem ellenkezett. [...] Doroftej atyától megtudtam, hogy Lázár testvérünk legnagyobb öröksége ez az állapot, ugyanis ősei között számlált egy Krisztusért balgatag szerzetest, a nevezetes Gligor atyát, akit elűzték a kijevek, úgy vetődött el Moldvába, de ott is folyton beleakadt mindenki, félrelökdösték, ha leült valahová, azonnal menesztették. Cantemir herceg udvarába fogadta, ám azután ő is ráunt, és térítő útra küldte a Dnyeszer-menti tatárok közé, ahonnan soha nem tért vissza. Egy napon Lázárnak is nyoma veszett, senki

kevésbé ismert története: Despot Vodă uralkodásának, akadémiaalapításának és halálának krónikája.

ÁLOM A TÖRTÉNELEMRŐL

Tipikus mágikus-realista jelenettel kezdődik a múlt megidézése, amely Despotes kivégzésének és feldarabolásának pillanatát idézi fel: a tűz angyala által lehetővé tett látomásként megjelenő eseménysorba az elbeszélő rögtön beiktat két apokrif – „mesés” – elemet, a Despotes testét elhagyó tűzféreg motívumát és az évek óta a kőfalon üldögélő szerzetes alakját, valamint önmagát, „aki ott lihegtem a féreg nyomában, magam is valamiféle tekintetként”.¹⁰

„A történelem mint probléma jelink meg a regényben”¹¹ – állapítja meg Bényei Tamás. Eremie sokszor történetfilozófiai fejtegetésekbe bocsátkozik, megkülönböztetve saját – apokrif – változatát Despotes fejedelem életének hivatalos változatától, Pasqua Venedi, más néven Peppe mester „szép, olajozott, hideg és gondtalan”¹² krónikájától, amely Eremie számára az „elbizakodottságát és fölényét”¹³ képviseli. „Az elbizakodottság elsősorban episztemológiai természetű” – folytatja Bényei. A hagyományos történetírás „hideg leltára” ugyanis – véli Eremie – ésszerűséget és rendet feltételez az események láncolatában, s beszámolóját alárendeli e rendképzetnek. A narrátor tanulmányai során legalább háromféle, egymásnak gyökeresen ellentmondó szöveget talált Despot fejedelemről. „Nos, kinek higgyünk?”¹⁴ – teszi fel a kérdést. „A tekintetként jelen lévő elbeszélő motívuma a hitelesség kritériumát iktatja be a hagyományos és az Eremie-féle történelemszemlélet megkülönböztetésébe: amennyiben a történetírás tárgya az elmúlt korok embereinek élete, úgy hitelességre csak akkor tarthat számot, ha belülről képes látni tárgyát, vagyis ha eleve van valami közös benne és krónikája tárgyában”.¹⁵ Despotes vajda Eremie alteregójaként egy küldetéstudattal megvert, de saját küldetésének természetével tisztába jönni képtelen, önmaga testiségének tényével örökösen birkózó, a női természettől egyszerre viszolygó és az után vágyódó figura, akinek történelmi ténykedése teljesen háttérbe szorul lelki vívódásai és látomásai mögött.

„Mindez azt is jelenti, hogy a regény tanúsága szerint nem csak a történelem mozgatórugói mögé helyeződik a mágikus mellett egy lélektani indítékrendszer is”.¹⁶ A Moldvai Fejedelemség protestantizálására, a török elleni európai összefogásra tett kísérletek, valamint a dákoromán elmélet kiötlése mögött Despot lelki-szexuális traumái sejtethők. A történet felidézésének aktusa mögött is hasonló lélektani okok rejlenek. „Vagyis ami egyik oldalról lehetetlenné teszi a történelmi folyamatok pontos leírását – a szereplők belső világának előtérbe

sem sejtette, hogy mi lett vele, hova ment, nem is keresték. Azarie atya soha nem emlegette: nem tudta elviselni, ha valakinek nem lát be a gondolatai közé.” Uo. 59.

10 Uo. 144.

11 BÉNYEI Tamás: *A másik kép*. Holmi 16(2004). 7. sz. (július) 885–892. Online: <http://www.holmi.org/2004/07/benyei-tamas-a-masik-kep-lang-zsolt-a-tuz-es-a-viz-allatai> (2015. 10. 22.)

12 LÁNG: *i. m.*

13 Uo. 230.

14 Uo. 339.

15 BÉNYEI: *i. m.*

16 Uo.

helyezése –, az a másik oldalról váratlanul visszaállítja a hitelesség lehetőségét [...].Vagyis csak azt vagyunk képesek látni, csak arról tudunk hitelesen számot adni, ami mi magunk vagyunk”¹⁷ – állapítja meg Bényei Tamás. „És itt, ezen a ponton végleg búcsút kell vennem az életrajzírók munkáitól. Peppe Venedi, ugyan mennyit ismerhettél te abból az emberből, akinek igazi tartalmaiból semmit nem hordtál magadban?” (229)

Eremie idegen Erdélyben, ám az elbeszélését egy magyar hallgatónak, magyar nyelven adja elő, Despot pedig – homályos küldetéstudattól vezérelve – szintén idegenként érkezik Moldvába, és idegenként hal meg, anélkül, hogy modernizálási kísérlete beváltaná a hozzá fűzött reményt.

A narrátor jelenbeli imaginárius története mögött ott rejtőzik az elhallgatott kerettörténet: kinek, mi okból és hol mesél? Eremie jelenre vonatkozó információinak valóságosságát ugyanúgy kétségbe vonja a rendőri hatalom,¹⁸ ahogy a Despotról szóló krónikák is ellentmondanak egymásnak. Noha Eremie talál magának egy nővért és egy anyát, és megtalálja a lányt is, akit keresett, sőt, saját testét is megismeri az út végére, az utazás értelmét a végpont kizárólag az elbeszélésben nyilvánítja megtaláltnak: „Ám találtam egy országot, óh, egy új országot, ahol otthon lettem. Az elbeszélés országát, mert miközben mesélhettem neked, megszületett ez az ország”.¹⁹ (372.)

BODOR ÁDÁM VILÁGA – A REFERENCIALITÁS ÉS FIKCIONALITÁS HATÁRÁN

„Ahogyan nincs határozott iránya a regény fő- és mellékfiguráit mozgató belső logikának, úgy Bodor szépírói pályáján sem lehet igazán nagy fordulatról vagy kiteljesedésről beszélni. Lényegében ugyanazt a művet (életművet) írja folyamatosan”²⁰ – állapítja meg Bazsányi Sándor a *Verhovina madarai* című regényről írott kritikájában. Bodor Ádám regényei többszörösen is jellemezhetőek a határ fogalmával. Cselekményük határovezetben játszódik, az etnikailag kevert térben és a torz társadalmi viszonyok között megszűnik a szereplők jól körvonalazható identitása. A cselekmény az ismétlődő szerkezetek révén minduntalan kimozdul, kisiklik az értelmezés rendszerező hálójából, a művek regénypoétikailag is határesetnek számítanak.

Az első komoly sikert hozó könyvében, az 1992-es *Sinistra körzetben* az író úgy jelöl be már a kötetcímmel is érzékeltetve egy teret, hogy minduntalan el is bizonytalanítja az olvasót: létező, földrajzilag behatárolható helyen, vagy az orwelli utópia senkiföldjén, egy bárhol elképzelhető diktatúrában játszódik-e cselekménye. A küldetés megghiúsulásának motívuma, a fragmentált szerkezet, a groteszk világlátás, a – főképp kellemetlen – szagok, ízek sokasága visszatér *Az érsek látogatása* című 1999-es Bodor regényben is, amelynek színterét, a hirtelen irányt váltott határfolyón túli várost fokozatosan elborítja a szemét. (A határ mellett ez lesz a második regény kulcsmetaforája). A regény első passzusából Gabriel Ventuza tábori lelkészről

17 Uo.

18 Ez a mozzanat emlékeztet Mihail Bulgakov *A Mester és Margarita* című regényének befejezésére.

19 LÁNG: i. m. 372.

20 BAZSÁNYI Sándor: *Madártalanul*. Holmi 24(2012). 2. sz. (február) 245–249. Online: <http://www.holmi.org/2012/02/bazsanyi-sandor-madartalanul-bodor-adam-verhovina-madarai> (2015. 10. 22.)

megtudjuk, hogy az elkülönítőbből megszökött Senkowitz nővéreket sikeresen elfogta „börpórázon” vezette vissza a telepre, ahol egy tyúkketrecbe zárva mindjárt ki is állították őket közszemlére”.²¹ Bányai Éva az „újtranszszilvanista alapú előíró kánon”²² tudatos kifordítását látja a Bodor-próza legnagyobb újításának. A regények helyszíne az erdélyi magyar irodalomban értékszimbólumként szereplő *tető*, a humanizmus és tolerancia helye Bodor Ádám műveiben a szenvedés és kirekesztés terepe. A vizek, bűvópatakok által mozgalmassá tett táj nem a szépségével bűvöli el a benne élőket, a rezervátumlét a maga abszurdításával elfedi a természet harmóniát árasztó erejét.

A 2011-es regény *Verhovina madarai. Változatok végnapokra* főcímében egy térképen megkereshető helyszínt nevez meg, ám az Északi-Kárpátokban, a mai Ukrajnában található terület, mely az Osztrák–Magyar Monarchia végvidékének számított, ugyanolyan beazonosíthatatlan, irreális helyszínné változik, mint a korábbi regények cselekményének terei. Itt is bűzlengi be a tájat, a termálforrások kellemetlen szaga fogadja Daniel Vangyelukot. A regény az ő érkezésével kezdődik, és távozások, eltűnések sorozatából áll. Már a legelső oldalon kiderül, hogy a javítóból érkező Vangyeluk hajnali vonata, amely jórészt tehervagonokból áll, olyan állomásra fut be, ahol a menetrendet „nemrég eltörölték”,²³ és nem sokkal később még a síneket is felszedik. Az alcímben jelzett világvége tehát nem csak időben, hanem térben is megképződik. A városban és környékén, Verhovinán az Anatol Korkodus brigadéros által vezetett, egyre fogyatkozó létszámú brigád valamiféle „vízfelügyeleti” munkát végez, részben a helyi erők, részben a Monor Gledinből, a javítóintézetből érkező fiatalok részvételével.

Elhurcolások, megszököések, a hatalom képviselőinek, kémeinek a látogatásai (Karabiberi rendésző és az általa küldött pópa, Kotzofan) mozdítják ki a cselekményt. A vízügyi brigadéros kis termetű ágyasa, a süketnéma Roswitha és a hatalmat képviselő Vaneliza alprefektusnő például groteszk szerelmespárként, hónuk alatt egy-egy vizespalackkal megszökönek Verhovinából Norvégiába, a gyilkossággal vádolt Augusztinék öngyilkosok lesznek, mielőtt ügyük kivizsgálása céljából elszállítanák őket. Ismeretlenek erőszakkal elviszik Januszyt vagy Anatol Korkodust.

DISZTÓPIÁK ÉS HETEROTÓPIÁK: REZERVÁTUM, JAVÍTÓINTÉZET, KETREC

Azok a terek, amelyek összekötődnek, mégis ellentmondásban állnak az összes többivel: az utópiák, melyek fordított analógiás viszonyban állnak a társadalom reális terével és a heterotópiák, melyek külsőek minden helyhez képest, mégis lokalizálhatók. A modern korra a heterotópiáknak jól kialakult rendszerük van: a deviáció heterotópiái (pszichiátria, börtön, aggmenház, temető) – írja Michel Foucault.²⁴ Bodor regényeinek színhelyei ilyen heterotópiáknak tekinthetők, hiszen nyitások és zárások rendszerét feltételezik, a szereplők csak

21 BODOR ÁDÁM: *Az éresek látogatása*. Magvető, Bp., 1999. 5.

22 BÁNYAI ÉVA: *A Másik megjelenése, képe, nébány kortárs magyar irodalmi műben = Tükörben. Imagológiai tanulmányok*. Szerk. TAPODI ZSUZSA–PAP LEVENTE. Scientia, Kvár, 2011. 251.

23 BODOR ÁDÁM: *Verhovina madarai*. Magvető, Bp., 2011. 5.

24 MICHEL FOUCAULT: *Eltérő terek* = Uő: *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, Debrecen, [1980]/2000. 152.

akkor léphetnek be, és ki, ha engedélyt kapnak rá. A heterotópiák ugyanakkor tükörként működnek, bennük „az idő szakadatlanul önnön csúcsaira tornyosul”.²⁵

Michel Foucault a fegyelmezés legfőbb technikáját a felosztásban látja. A Bodor-regények színhelyeül szolgáló, határon fekvő, zárt körzeteknek még külön is elzárt területeik vannak: hegyivadász-laktanya, medverezervátum a *Sinistra körzetben*, *Az érsek látogatása* Bogdanski Dolináján szemináriummal átvedlő kaszánya, a renitensek pedig a mészégetőbe kerülnek, vagy – jobbik esetben – a tüdőbetegek elkülönítőjébe. A *Verhovina madarai*ban Monor Gledinből, a javítóintézetből érkeznek az árva fiatalok a Jablonka vidékére, és a pápa által működtetett titkos női átnivelő működik a hegven. Büntetésképpen azonban a teret még inkább beszűkítik: a *Sinistra körzetben* elevenen befalazzák Aron Wargotzkit, és Coca Mavrodin ezredes hatalmas patkányfogóval várja a bűvópatak kijáratánál, ha esetleg mégis egerutat tudna nyerni. *Az érsek látogatása* azzal kezdődik, hogy a szökni próbáló Senkowicz nővéreket ketrecbe zárják, és ugyancsak ketrecben, sintérek viszik el a harmadik regényben Januszkyt. Bodor sajátos panoptikumot vonultat fel. (A felügyelet érzékeltetésére használt panoptikusság foucault-i fogalma annyit tesz, hogy az ember bármikor látható, miközben nem tudja, hogy éppen figyelik-e vagy sem. A hatalom nem feltétlenül van mindig jelen, de bármikor előbukkanhat.) A panoptikumnak ez a tulajdonsága ahhoz vezet, hogy az egyén önmaga felett alkalmaz valamiféle kontrollt, internalizálja a szabályokat – ezt látjuk Bodor kiszolgáltatott hősei és narrátorai esetében is.

A harmadik regény technikai szempontból a 21. században játszódik, ám a szereplők mentálisan mintha 20. század közepén ragadtak volna. Ha a halál neve Nikita, Hruscsovot asszociálja a referenciakényszernek ellenállni nem tudó olvasóban. Bár sejtjük, hogy Danczura szerelmének, a feldarabolt Steliánnak az emlékét őrzik az STLN feliratú keresztetcsék, mint-ha Sztálin szelleme feldarabolódva tovább hatna a vidéken. A feldaraboltság a posztmodern fragmentáltság motivikus kifejezése. Ugyanakkor, Bengi László megállapítása az utolsó regényre is érvényes „*A Sinistra körzet terét/ valóságát megteremtő, a történet síkjai egymásra vetítő, a motivikus szerkesztéssel is összefüggő repetíció (mint poétikai jellegzetesség) rokonságba hozható a mitikus szövegek narrációs technikájával*”.²⁶

„Verhovina maga nyomszerű – írja Pieldner Judit. – Csendjében is a hallható hiány erősödik fel, például a madárcsivitelés hiánya: elmentek a madarak, hiszen valakik, ismeretlenek, idegenek, nem tudni mi okból, karókkal, vízi fecskendőkkel leverték a fészkeket és elűzték őket, így a hely megszűnt számukra otthonosnak lenni. Nemcsak a madarak hiányoznak Verhovináról [...], hanem mindazok, akik kihaltak (Jablonska Poljanáról kihaltak az evangélikusok(138), akik elmentek (a javítóból érkező jövevények, Anatol Korkodus Roswithája, a Czervenskyek, akiknek elhagyott házában a vízügyi brigád berendezkedett, Olga Kapusztin, a Jablonska Poljanáról megszökött korábbi gondozónő, a Klara Burszen kisasszony után vágyakozó, de a madarakkal együtt szintén eltűnő Dominik 'Madarász' Mordwin kapitány, de még Tatjana, Adam macskája is”.²⁷

25 Uo.

26 BENGI László: *A szövegsegumentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása = Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*. Szerk. SCHEIBNER Tamás–VADERNA Gábor. L'Harmattan, Bp., 2005. 122.

27 PIELDNER Judit: *A víz szaga, a vég szaga = Uő: Az értelmezés ideje*. Egyetemi Műhely–Bolyai Társaság, Kvár, 2013. 145.

IDENTITÁSOK – GROTESZK ÁTMENETEK

A Sinistra körzetbe érve mindenki kap egy „dögcédulát”, rajta egy új nevet. Egyedül Béla Bundasian viseli saját nevét, az ő integritása nem is sérül, de nem is tud alkalmazkodni a világhoz, ezért halálával tiltakozva lép ki belőle. Roncsemberek lakják be Verhovina jellegzetes, Bodor által teremtett hegyvidéki terét is, és az identitáshiány, a feledés, a nevek kérdéses, esetleges volta ebben a műben is megjelenik. „A Bodor Ádám prózáját benépesítő szereplők változatos nevei és a szövegek terét behatároló helynevek vizsgálata különböző értelmezési stratégiákat mozgósít [...] a megnevezés, a nevek megjelenési formája tágitja és ugyanakkor behatárolja a szövegteret, a magyar nevek mellett sűrűn előforduló román, ukrán, német, örmény, török, zsidó, lengyel stb. nevek lehetőséget adnak arra, hogy a Bodor-prózát a geopoétika felől is értelmezzük. Ez a soknyelvűség azt a látszatot keltheti, hogy térben távoli helyek kapcsolódnak össze, és ennek a prózának az a meghatározó sajátossága, hogy mindez egy kulturális térben helyezkedik el”.²⁸ Ugyanakkor ez a változatosság a rögzíthető identitás elmozdítására tereli a figyelmet mindegyik Bodor-regényben.

„A különböző kultúrák, mentalitások és nyelvek határvonalán, érintkezési pontjain megtörik az azonosság, a köztük lévő különbözőségek és hasonlóságok, sajátosságok és eltérések határmezsgyéjén, a közöttiség terében elbizonytalanodik, relativizálódik az identitás rögzíthetősége. [...] Ez válik értelmezhetővé az identitások vizsgálata során is, amelyek a közöttiségben határidentitássá válnak”.²⁹ Beszélő, a magyar olvasók számára egzotikus nevek találhatók a *Verhovina madarai*ban is, például Delfina (delfin), Kotzofan (románul szarka), Duhovnik (románul szerzetes), Korkodus (románul leánykaszilva), Karabiberi (törökül fekete bors) stb. A groteszk ironia nem csupán a szereplők párbeszédeinek szintjén mutatkozik meg, de teljesen átszővi a cselekményt. Adam, a narrátor eljár Klara Burszen kisasszonyhoz, hogy a könyvtárban talált magyar nyelvű könyvekből felolvasson neki. A szöveget egyikük sem érti, de a nő ragaszkodik a magyar szavakhoz, mert azt a jóslatot kapta, hogy a hegyen túlról eljön érte lóháton egy magyar katonatiszt. A regény végén valóban megjelenik a név nélküli katonatiszt, jéggé fagyva, ló nélkül, csak egy nyereggel, hogy – egy újabb romantikus motívum kifordításaként – minden ok nélkül megölhessék a kisasszony sírja mellett.

A tetteknek nem ismerjük az okát, és nincs közösség, ember, aki kiállna a társáért, vagy megbélyegezné a gonosztevőt. A narrátor szenvtelen hangja, ahogyan nem fűz semmilyen érzelmi kommentárt az elmesélt rémületes vagy érthetetlen történetekhez Franz Kafka technikájára emlékeztet. Az elidegenedettségek jele, hogy mind a *Sinistra körzet*ben, mind *Az érsek látogatásában* hangsúlyos szerepet kapnak a szervesen emberi közösségek, ál-rokonságok: az első regény narrátora nevelőapa, a másodikban nevelőanya szerepel. A *Verhovina madarai*ban ugyanígy van szó nevelőapáról, vagy a narrátor által „Danczura unokahúgom”-nak nevezett lányról, akihez a beszélőnek tulajdonképpen nincs semmi köze, és nem is segíti semmiben az árva lányt.

28 BÁNYAI: i. m. 20.

29 Uo. 38.

GROTESZK TEST A MÁGIKUS REALISTA ÍRÁSOKBAN

Bényei úgy ír a groteszk testiség tapasztalatáról a mágikus realista regényekben mint a figuralizáció egyik kiindulópontjáról. „A groteszk test annyiban nevetséges, amennyiben nem esik egybe önnön határaival”³⁰ – állapítja meg S. Horváth Géza. Az emberalatti létre kárhozottatott hősök mintha állattá változnának, lefelé stilizálva jelennek meg Verhovina lakói is: a gátőr Duhovnik felesége, „a medve Delfina” úgy érkezik le a telepre, hogy Hanku láncon hozza. (Róla kiderül, hogy télen a férjét felakasztotta.) A besúgó Balwinder pikkelyes krokodilnak hat: „A halott hátramoszdító szürke alsóteste teljesen meztelen, tele szikkadt pettyekkel, pikkelyekkel”.³¹ Danczura lepkékre vadászó sárga hasú gyík: „Ruhát tereget, de néha leomlik, átadja magát a napsütésnek. Sárga blúza van rajta, néha leszed róla egy-egy pillangót, bekapja, elszopogatja”.³² Az alprefektusnő lánya „aszott, koravén, borzképű”³³. A süketnéma Roswitha állandó jelzője: „Anatol Korkodus állatkája”. Nika Karinika madárnak látszik, Januszky pedig, elfogásakor, kutyanak. „Úgy látszik, közeledésüket álmában is megérezte, de azt is, hogy már későn, és hogy már annyi ideje sem lesz, hogy az ablakot kinyissa. Nekifutásból, a csukott ablakon át ugrott ki. [...] betuszokolták a furgonba, amely a vezetőfülke mögött a platóra szerelt, kutyanyáltól ragacsos, pamacsoktól szőrös, szutykos ketrecből állt, azon a nem létező nyelven ordibált, amelyen egyszer már elámultunk [...]”.³⁴

A mágikus elemek minden Bodor-regényben ötvözik az alantast az emelkedettel. „A groteszkben előbukkanó határátlépés: *kategoriális áthágás*, a test és a szó, a szubjektum és az objektum, a külső és belső határainak áthágása”.³⁵ A rituális káromkodás tartalma az emberi test földarabolása és regenerációjának elősegítése. Verhovinán, amikor az ellenőr megjelenik, mindenkit elkap a hasmenés, és ürülékkel írják fel a falra a fordított N-t, ami Nikitának, azaz a halálnak a neve Jablana Poljanán. A kívülről jövő, érthetetlen indítékú hatalom ténykedése ebben a regényben is félelmetes. „[...] Az a valaki, akinek a jövetelére számított, az rendszert éjszaka érkezik. Amikor az átlátszatlan sötétségből, a legnagyobb csend mélyéről, úgyszólván a semmiből egyszer csak előlép és kopog. Vagy nem is kopog, csak bejön. Egyszer csak ott van. Azért, hogy magával vigye”.³⁶

Ez a regény is megbízhatatlan, (most a szerző keresztnévét viselő) intradiegetikus narrátort alkalmaz, in medias res kezdéssel. „Két héttel azelőtt, hogy nevelőapámat, Anatol Korkodus brigadérost letartóztatták, megajándékozott egy vadonatúj Stihl motoros láncfűrészszel”.³⁷ A korábbi regényekre jellemző titokmotívum, a kiismerhetetlenség, a foucault-i hálóként működő hatalom rejtett, erőszakos jelenléte ebben a műben is meghatározó szerepet bír. Az egyes szám első személyű narrátor nagyobb betekintést nyújt az indítékaiba, az olvasót a belső nézőpont nagyobb elfogadásra sarkallja, azaz a folytonos vonzás-taszítás el-

30 S. HORVÁTH Géza: *Testiség és nyelvi tapasztalat Mihail Bahtyin irodalomelméletében. A megtestesüléstől a groteszk testig*. Gondolat, Bp., 2013. 84.

31 BODOR: *i. m.* 182.

32 Uo. 227.

33 Uo. 143.

34 Uo. 134.

35 S. HORVÁTH: *i. m.* 110.

36 BODOR: *i. m.* 143.

37 Uo. 5.

mozdulásra készíti. Bodor mindegyik regényének narrátora szenvtelen hangon számol be arról, hogy gyilkolt, de az indítékait nem magyarázza meg.

Nemcsak egyes szereplők (Danczura és a csodagyerek Nikita, vagy a csodás gyógyítást végrehajtó Nika Karinika) emlékeztetnek a mágikus realista regények figuráira, a metalepszisz is García Márquez *Száz év magány* című művét idézi. A narrátor által tanulmányozott Eronim Mox szakácskönyve jóslatokat tartalmaz, és mintha a belőle kiragadott részletek lennének a regény fejezetei. A szakácskönyv egyfajta forgatókönyv: nem magyarázatot ad a jelenségekre, hanem recepteket tartalmaz, melyek akkor kelnek életre, ha valaki elkészíti a benne leírt ételeket. Azért tekinthető jósló erejűnek, mert a belőle kiolvasottak hamarosan bekövetkeznek. Bodor történetei önmagukba térnek vissza. „Ha a regény világa a jelenlétbe behatolt írás világa, az elérhetetlen teljes jelenlét, most világa, akkor vajon az írás, amely ennek a világnak a kulcsát tartalmazza, nem önmaga-e a kulcs mint feltárulkozó írás?”³⁸ – teszi fel a kérdést a mágikus realista művek értelmezője.

Bényei könyvének egyik legfontosabb gondolata az, hogy „mágikus” és „valós” retorikai effektus, azaz az elbeszélő szöveg által jön létre. Láng Zsolt és Bodor Ádám regényei ezt a megállapítást látszanak alátámasztani.

REAL, VIRTUAL-IMAGINARY AND FICTITIOUS IN TWO NOVELS FROM THE 21ST CENTURY

Keywords: *real, fiction, imaginary, magic realism, Láng Zsolt, Bodor Ádám, novel*

According to the philosophy of language, understanding and interpretation are bound to language, historicity and reason. How do such terms as *real, imaginary and fictitious* defined by Wolfgang Iser, or the components of the syntagm magic realism booming from the seventies and the concept of natural sciences, the *virtual*, becoming part of daily life due to the development of the computer technology, relate to each other? I have tried to provide an answer to these questions in connection with two contemporary novels, Zsolt Láng's *Bestiarium Transylvaniae. The Animals of Fire and Water* (2003) and Ádám Bodor's *The Birds of Verhovina* (2011). In both novels we have to do with an apparently real image of the contemporary Eastern European society, but the postmodern poetics and the postcolonial discourse activate such poetic and rhetorical elements that turn the imaginary reality into a fictitious, virtual one.

REAL, VIRTUAL-IMAGINAR ȘI DE NATURĂ FICTIONALĂ ÎN DOUĂ ROMANE DIN SECOLUL AL XXI-LEA

Cuvinte-cheie: *real, fictiv și imaginar, realism magic, Láng Zsolt, Bodor Ádám, roman*

Comprehensiunea și capacitatea de a găsi sens – conform filozofiei contemporane – este legată de limbă, istorie și rațiune. Ce relații se află între concepte iseriene ca *real, imaginar, fictiv, realism magic* și *virtual*, noțiune cunoscută din mediul informatic? Răspunsul este căutat cu ajutorul a două romane contemporane: *Bestiarium Transylvaniae. Animalele focului și apei* (2003) de Zsolt Láng și *Păsările Verhovinei* (2011) de Ádám Bodor. În ambele opere întâlnim o realitate est-europeană, dar elementele retorice specifice unei poietici postcoloniale, ale realismului magic transpune această realitate imaginară în sfera ficțiunii, în cea a virtualului.

38 BÉNYEI Tamás: *Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről*. Debreceni Egyetemi, Debrecen, 1997. 208.